

2024, Vol. 5(2), 349-366
© The Author(s) 2024
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2024.163
Article type: Research Article

Received: 10.04.2024
Accepted: 01.06.2024
Published Online: 25.06.2024

Hilal Peker-Dural*

Türçülüğün (Eleştirel) Sosyal Psikolojisi *The (Critical) Social Psychology of Speciesism*

Öz

İnsan-hayvan ilişkileri son yıllarda (sosyal) psikoloji bilimi içerisinde yavaş yavaş incelenmeye başlamış olsa da eleştirel bakışın büyük ölçüde eksik olduğu görülmektedir. Ana-akım psikoloji perspektifiyle yapılan çalışmalarda hayvanlar genellikle pasif bir alıcı olarak değerlendirilmiş, insan-hayvan etkileşiminin karşılıklılığı ve hayvanların da bu ilişkideki kurucu rolleri göz ardı edilmiştir. Bu makalede yeni yeni filizlenmeye başlayan insan-hayvan ilişkilerinin psikolojisinin genel bir özeti sunulmuş, bu kapsamda ortaya çıkan yaklaşımlar tanıtılmış ve söz konusu yaklaşımların eleştirildikleri temel noktalara değinilerek karşılıklı etkileşimin ele alınabileceği farklı bir yaklaşımın nasıl mümkün olabileceği tartışılmıştır. Eleştirel bir bakış açısıyla, türler arası sınırların ötesinde bir anlayışla insan-hayvan ilişkilerine dair incelemelerin hayvanların da iyi oluşlarını kapsayacak şekilde gerçekleştirilmesinin yolları sunulmuştur.

349

Abstract

Although human-animal relations have gradually begun to be examined within the scope of (social) psychology in recent years, a critical perspective seems to be largely missing. In studies conducted from the standpoint of mainstream psychology, animals have generally been evaluated as passive recipients, and the reciprocity of human-animal interaction and the constitutive role of animals in this relationship have been ignored. This article presents a general summary of the newly developing psychology of human-animal relations and the introduction and criticism of emerging approaches on the subject. It also discusses how a different approach in which mutual interaction could be addressed is possible. From a critical perspective, ways to carry out studies on human-animal relations with an understanding beyond interspecies boundaries, including the well-being of animals, are presented.

Anahtar Kelimeler

Eleştirel sosyal psikoloji, hayvanlar, insan-hayvan ilişkileri, türçülük, türler arası psikoloji

Keywords

Critical social psychology, animals, human-animal relations, speciesism, trans-species psychology

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hilal.peker@windowslive.com, ORCID: 0000-0002-3232-2763.

Giriş

İnsanlar uzun yıllardan beri diğer türlerle bir arada varlıklarını sürdürmektedirler. Diğer türler insan hayatının çeşitli alanlarında soyut veya somut olarak yer almakta ve bu şekilde insanlar ve diğer türler arası etkileşim gerçekleşmektedir (Adams, 2018). İnsan ve diğer türler arasındaki etkileşim söz konusu olduğunda sıklıkla insan-hayvan* arasındaki ilişkiler gündeme gelmektedir ve bu ilişki oldukça kompleks bir yapıya sahiptir (Caviola, Everett ve Faber, 2019). Hayvanların nasıl kavramsallaştırıldığı, içinde yaşanılan toplum ve kültüre bağlı olarak değişmektedir (Descola, 2013). Bu kavramsallaştırmalar insanlar ve hayvanlar arasında farklılaşan düşünsel ve davranışsal pratikleri şekillendirirken aynı zamanda farklı hayvan türlerine yönelik farklı değerlendirmeleri de içermektedir. Örneğin, köpekler bazı kültürlerde insan yaşamında bir dost-eşlikçi olarak var olurken, bazı kültürlerde insan diyetinin bir parçasını oluşturmaktadır (Hong, 2017). İnsan-hayvan ilişkileri aynı zamanda durumsal bağlamlara gömülüdür ve psikolojik bir yöne sahiptir. Örneğin bir araştırmada, insanlardan duygusal düşünceleri istendiğinde diğer hayvanlara kıyasla köpeklere daha fazla önem verdikleri; mantıklı düşünceleri istendiğinde ise insana daha çok öncelik verdikleri gözlenmiştir (Caviola ve Capraro, 2020). Bununla birlikte, insan-hayvan ilişkileri hiyerarşik bir yapı göstermektedir ve bu ilişkide gücün önemli bir rolü bulunmaktadır. Örneğin, insanların kullanımı için üretilen ürünlerin test edilmesinde veya insan biyolojisi hakkında bilgi sahibi olma amacıyla gerçekleştirilen araştırmalarda hayvanlar kullanılmaktadır. Dolayısıyla bir türün (insan) çıkarları lehine ve bir diğer türün (hayvan) çıkarları aleyhine taraflı bir davranış, bir diğer ifadeyle “türcü” davranış gerçekleştirilmektedir.

Türçülük çalışmaları insan-hayvan ilişkilerinin incelendiği alanlardan birini oluşturmaktadır. Türçülük en yalın tanımıyla hayvanlara yöneltilen olumsuz tutum ve davranışlar olarak ifade edilebilir. Singer (2009) *Hayvan Özgürleşmesi* (Animal Liberation: A New Ethics for Our Treatment of Animals) kitabında türçülüğü, “Bir kimsenin kendi türünün çıkarları lehine ve başka türlerin çıkarları aleyhine önyargılı ve taraflı tutumu” olarak tanımlamıştır (2009, s. 35). Buna göre türçülük, insanların davranışlarını gerçekleştirirken diğer türlere yönelik uyguladığı bir önyargı biçimi olarak değerlendirilebilir. Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association – APA, 2018a) ise türçülüğü “Çoğunlukla insanın üstünlüğü varsayımına dayanarak, insan olmayan hayvanlara karşı ayrımcı, önyargılı veya sömürücü uygulamalar” olarak tanımlayarak insanın failliğini ön plana çıkarmış, türçülüğün bir ayrımcılık türü olduğunu belirtmiş ve güç ilişkileri içerdiği vurgusunu gerçekleştirmiştir. Türçülük yalnızca insanların, insanlar ve hayvanlar arasında gerçekleştirdiği bir olgu değildir, insanlar aynı zamanda farklı hayvan türleri arasında da kayırmacılık gerçekleştirmektedir. İnsanlar ve hayvanlar arasında gerçekleştirilen, insanlar lehine ve hayvanlar aleyhine olan türçülük “insan-merkezli türçülük (*anthropocentric speciesism*)” olarak isimlendirilirken; yine insanlar tarafından farklı hayvanlar arasında gerçekleştirilen, evcil hayvanlar lehine ve evcil

* Metin boyunca kısaltma amacıyla “insan olmayan hayvan(lar)” ifadesi yerine “hayvan(lar)” kelimesi kullanılmıştır.

olmayan hayvanlar aleyhine olan türçülük ise “evcil hayvan türçülüğü (*pet speciesism*)” olarak isimlendirilmektedir (Caviola ve Capraro, 2020; Gradidge ve Zawisza, 2021).

Sosyal psikoloji literatürü incelendiğinde türçülük çalışmalarının genel olarak insan-merkezli türçülük kapsamında, düalistik bakış açısıyla ve ana-akım psikoloji perspektifinden gerçekleştirildiği gözlenmektedir (bkz. Bastian, Costello, Loughnan ve Hodson, 2012a; Dhont, Hodson ve Leite, 2016; Sevellano ve Fiske, 2016). Düalizmler karşıtlıklar üzerine kurulur ve bu karşıt konumlardaki nesne veya olgulardan biri öncelikli olarak tanımlanır (Donovan ve Adams, 2007). İnsan-hayvan düalizminde üstün olarak tanımlanan kategori ise insandır (Thompson, 2010). Ana-akım psikoloji perspektifiyle gerçekleştirilen araştırmalarda hayvanlar, insanların yaşamlarında etkileşime girdikleri pasif nesnelere olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, insanların hayvanları nasıl algıladıkları ve bunun sonucunda insanların hayvanlara yönelik davranışlarının nasıl meşrulaştırıldığını inceleyen araştırmalar söz konusudur (bkz. Sevellano ve Fiske, 2016). Dolayısıyla insan-hayvan etkileşiminde hayvanlar bu etkileşimi karşılıklı olarak kurucu şekillerde deneyimleyen ve buna katkıda bulunan öznelere olarak ele alınmamaktadır (Adams, 2018). İnsan-hayvan ilişkilerinin (sosyal) psikoloji disiplini içinde eşitlikçi ve eleştirel bir şekilde incelenebilmesi için karşılıklı ilişkileri ele alan teoriler ve yöntemler gerekmektedir (Shapiro, 2017). Sonuç olarak, hem gündelik yaşamda hem de (sosyal) psikoloji disiplini içerisinde hayvanların pasif bir alıcı olarak değerlendirildikleri görülmektedir.

Gündelik yaşamda, hayvanların insanlar tarafından birer “nesne” olarak değerlendirildiği; insan-hayvan ilişkilerinin tek yönlü olarak kurulduğu ve karşılıklılık içermediği; hiyerarşik ve eşitsiz bir şekilde sürdürüldüğü ve insanların hayvan gruplarına göre farklılaşan davranışlar sergiledikleri açıktır. Ayrıca (sosyal) psikoloji disiplini içerisinde insan-hayvan ilişkilerinin insanı merkeze alan bakış açısıyla incelendiği ve eleştirel bakış açısının eksikliği göze çarpmaktadır. İlgili çalışmalarda bu ilişkinin karşılıklılığı göz ardı edilmekte; güç, ilişkisellik ve sosyal bağlam inceleme alanı dışında bırakılmakta; halihazırda eşitsiz bir ilişki kabulüyle incelemeler gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu (sosyal) psikoloji alanındaki araştırmalar bir iki örnek dışında (bkz. Altınal, 2019; Altınal ve Tekdemir, 2020; Köseoğlu, 2023) genel olarak Türkiye dışında gerçekleştirilmiş ve Türkçe (sosyal) psikoloji literatüründe de türçülüğü eleştirel bakış açısıyla ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. İlgili bilgilere dayanarak, bu makalede öncelikle ana-akım psikoloji içerisinde çeşitli araştırmalar ve teorik yaklaşımların türçülüğü nasıl ele aldığı incelenmiş ve eleştirel bakış açısının gerekliliği ve nasıl gerçekleştirilebileceği tartışılmıştır. İnsan-hayvan ilişkilerine dair geleneksel ve normatif anlayışları sökmek için gücü, ilişkiselliği ve durumsallığı merkeze alan bakış açısıyla eleştirel (sosyal) psikoloji perspektifinden bu ilişkinin incelenmesinin önemi vurgulanmıştır.

Türçülüğün (sosyal) psikolojisi

İnsan-hayvan ilişkileri üzerine çok sayıda felsefi tartışma olsa da psikoloji alanında bu konunun görece çok az ele alındığı söylenebilir. Bununla birlikte, her ne kadar felsefe alanındaki

araştırmacılar tarafından gündeme getirilmiş olsa da türçülük olgusu psikoloji alanında da kendine yer bulmuştur. Hatta türçülük, 1970’li yıllarda İngiliz psikolog Richard D. Ryder tarafından ortaya atılmış bir kavramdır (Ryder, 2010). Ancak insan-hayvan ilişkilerinin psikoloji disiplini içerisinde sistematik olarak incelenmesi günümüze daha yakın zamanlarda gerçekleşmiştir (Caviola ve diğerleri, 2019).

Türçülük, felsefe literatüründe yalnızca tür üyeliğine dayalı olarak öznelere farklı ahlaki statü atfetmek olarak ele alınmaktadır (Caviola ve diğerleri, 2019; Horta, 2010). Türçülük temelde insanların hayvanlardan daha üstün olduklarına yönelik inancı içerse de hayvanlar arasında bir türü diğerinden üstün değerlendirme şeklinde de gözlenebilir. Ayrıca farklı türlerin sahip oldukları zihinsel ve duygusal yeteneklerine göre farklı muamelelere maruz kalmalarını meşrulaştıran inançları da içermektedir (Bastian, Loughnan, Haslam ve Radke, 2012b). Örneğin, domuzların bilişsel yeteneklere sahip oldukları (Broom, Sena ve Moynihan, 2009) ve sofistike sosyal davranışları gösterebildikleri (Mendl, Held ve Byrne, 2010) gerçeğine rağmen, insanlar bu hayvanlardan zihinsel yetenekleri çekip almakta ve böylece domuzların “yenilebilir” hale gelmelerini meşrulaştırmaktadırlar (Bastian ve diğerleri, 2012b). Domuzlar, köpeklerden daha üstün bilişsel yeteneklere sahiptir ancak köpeklere kıyasla domuzlara daha az ahlaki değer atfedilmektedir (Caviola ve diğerleri, 2019). Domuzların aksine sosyal hayvanlar olarak algılanan köpekler insanların yaşamlarında bir dost-eşlikçi olarak yer almaktadırlar (Amiot ve Bastian, 2015).

Görüldüğü üzere türçülük insanların hayvanlar hakkında ne düşündükleri ve hangi inançlara sahip oldukları ile oldukça ilişkilidir. Bu nedenle de psikolojik bir kavram olarak değerlendirilmesi ve bu düşünce ve inançların incelenmesi önemlidir. Caviola ve diğerleri de (2019) türçülüğün felsefesinde örtük olarak yer alan psikolojik iddiaların incelenmesinin öneminden söz etmektedir. Söz konusu örtük iddialara göre birincisi, insanlar tür üyeliğine dayalı olarak öznelere belirli değerler atfetmektedir; ikincisi ise türçülük diğer önyargılara benzer bir önyargı biçimidir (Caviola ve diğerleri, 2019). Bu iddiaları psikoloji disiplini içinde empirik olarak incelemek ise türçülüğü gruplar arası ilişkiler bağlamında incelemek anlamına gelmektedir.

Önyargı belirli bir sosyal gruba ve üyelerine yönelik negatif tutumlar olarak tanımlanabilir ve tüm tutumlar gibi önyargıların da bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları söz konusudur. Buna göre, grup üyelerine ilişkin negatif inançlar (bilişsel), duygusal tepkiler (duygusal) ve ayrımcı davranışı gösteren eğilimler veya niyetler (davranışsal) önyargının tanımı içerisine dahil edilmektedir (Cohrs ve Duckitt, 2012). Türçülük de türe dayalı olarak diğerlerine yönelik negatif inançları, duyguları ve davranışları içermesi açısından önyargının tanımıyla uyumludur. Ayrıca, türçülük önyargı ile benzer özellikleri ve psikolojik mekanizmaları taşımaktadır (Caviola ve diğerleri, 2019). Hatta birçok araştırmada ırkçılık, cinsiyetçilik ve homofobi gibi insan gruplarına yönelik önyargıların hayvanlara yönelik önyargılarla paralellik taşıdığı belirtilmektedir (bkz. Bergh, Akrami, Sidanius ve Sibley, 2016; Dhont ve diğerleri, 2016; Everett, Caviola, Savulescu ve Faber, 2019). Buna göre, örneğin, farklı etnik kimliklere veya cinsel

yönelimlere yönelik olumsuz tutumlara sahip olanların türcü davranışları daha çok destekledikleri söylenebilir (Dhont ve diğerleri, 2016). Allport'un genelleştirilmiş önyargı (*generalized prejudice*) modeli de bir gruba karşı önyargılı olan bireylerin bu tutumu başka gruplara da genelleştirdiğinden söz etmektedir (1954). Buna göre, diğer insan gruplarına yönelik önyargı söz konusu ise bu aynı zamanda hayvanlara yönelik önyargılı olmayı da beraberinde getirir denilebilir. Nitekim ülkemizde yapılan bir araştırmada da türcülük düzeyi yüksek olanların çocuklara, kadınlara ve mültecilere yönelik daha olumsuz tutumlara sahip olduğu ortaya konmuştur (Köseoğlu, 2023). Sonuç olarak, hayvanlarla kurduğumuz ilişki yapısındaki psikolojik dinamikler diğer insanlarla kurduğumuz ilişkilerle paralellik göstermektedir (Amiot ve Bastian, 2015; Dhont ve Hudson, 2014).

Ana-akım sosyal psikoloji literatüründe türcülüğü önyargı ve gruplar arası ilişkiler bağlamında ele alan çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu yaklaşımlarda, hayvanlar insanlarla ilişkilerinde pasif alıcılar olarak değerlendirilmekte ve ilişkinin "karşılıklılığı" göz ardı edilmektedir. Bu çalışmada söz konusu yaklaşımlar kısaca tanıtılmıştır ve eleştirildikleri temel noktalara değinilerek karşılıklı etkileşimin ele alınabileceği farklı bir yaklaşımın nasıl mümkün olacağı tartışılmıştır.

İnsan-hayvan ilişkilerinde sosyal baskınlık modeli

Sosyal Baskınlık Teorisine (*Social Dominance Theory*) göre, grup temelli sosyal hiyerarşi ve eşitsizlikler çeşitli bağlamsal, kurumsal ve bireysel seviyedeki faktörler arasındaki dinamik etkileşimlerle sürdürülmektedir (Pratto, Sidanius, Stallworth ve Malle, 1994). Sosyal baskınlık yönelimi ise bir toplumda var olan sosyal hiyerarşileri ve eşitsizlikleri destekleme ve sürdürmeyle karakterize edilen bireysel bir değişkendir. Yüksek düzeyde sosyal baskınlık yönelimine sahip olan bireyler yüksek statülü grupların baskın konumunu ve avantajlarını sürdürebilmesi için düşük statülü gruplara yönelik ayrımcı pratikleri desteklemektedir (Sidanius ve Pratto, 1999). Sosyal baskınlık yönelimi düzeyindeki farklılaşmalar etnik köken, cinsel yönelim, zihinsel çeşitlilik açısından farklılaşan çeşitli insan gruplarına yönelik önyargıları öngörmede oldukça başarılıdır (bkz. Duckitt ve Sibley, 2007).

Türcülük de bir sosyal baskınlık yönelimi biçimi olarak değerlendirilebilir. Konuyla ilgili son yıllarda yapılan araştırmalar, insanların hayvanlardan üstün olduğu inancını taşıyan bireylerin aynı zamanda bazı insanların diğerlerinden üstün olduğu inancını da taşıdığını göstermektedir (Costello ve Hodson, 2010; Dhont ve Hodson, 2014). Bununla ilişkili olarak, Dhont ve diğerleri (2016) İnsan-Hayvan İlişkilerinde Sosyal Baskınlık Modelini (*The Social Dominance Human-Animal Relations Model / SD-HARM*) ortaya koymuşlardır. Modelde insan grupları arasındaki hiyerarşileri meşrulaştıran ideolojik inançlar ile insanların hayvanlar üzerindeki hiyerarşisini meşrulaştıran inançların benzer olduğunu öne sürmüşlerdir. Buna göre, grup temelli baskınlık arzusu (sosyal baskınlık yönelimi düzeyi) etnik önyargıları ve

türçülüğü açıklayabilmektedir (Dhont ve diğerleri, 2016). Yüksek düzeyde sosyal baskınlık yönelimine sahip olan bireyler insan üstünlüğü inancını taşımaktadır, dolayısıyla bu kişiler hayvanların insan lehine kullanımını meşru görmektedirler (Dhont, Hodson, Loughnan ve Amiot, 2019). Sonuç olarak, yüksek düzeyde sosyal baskınlık yönelimine sahip olan bireylerin gruplar arası hiyerarşileri destekleyip sürdürdükleri ve buna bağlı olarak da insanların diğer türler üzerindeki baskınlığını destekledikleri söylenebilir.

Türçülüğü bir sosyal baskınlık biçimi olarak ele almak her ne kadar insan-hayvan ilişkisinde insan üstünlüğü inancını vurgulayan/eleştiren bir yöne sahip olsa da bu ilişkinin karşılıklılığını göz ardı etmektedir. İnsan-hayvan ilişkisini yalnızca insanın bireysel özelliklerinden/yönelimlerinden yola çıkarak açıklamaya çalışan bir yaklaşım olarak insan faillliğini önceleyen bir çerçeve sunmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu teorik perspektifte insan-hayvan ilişkileri ele alınırken ilişkinin “hayvan” tarafı inceleme alanı dışında bırakılmakta; durumsal, kültürel, tarihsel ve politik bağlamlar göz ardı edilmekte ve ilişki halihazırda “eşitsizler” arası bir ilişki kabulüyle incelenmektedir.

Türler arası önyargı modeli

354

Türler Arası Önyargı Modeli (*Interspecies Model of Prejudice – ISMP*) insanlar ve diğer hayvanlar arasındaki ayrım ile dış grupları insanlıktan çıkarma olgusu arasında bağlantı kuran bir modeldir (Costello ve Hodson, 2014). İnsanlıktan çıkarma (*dehumanisation*) dış grup üyelerini “insan değil” olarak niteliklemeyle ilişkilidir ve çoğu zaman dış grup üyelerini “hayvan” kategorisine yerleştirme şeklinde gözlenen bir olgudur. Böylece, belirli insan dış grupları “daha az insan” olarak algılanmakta ve ahlaki endişelerin dışında tutulmaktadır (Haslam, 2006). Modele göre, insanlıktan çıkarmanın temelinde insanlar ve hayvanlar arasında keskin ayrımlar oluşturmak yer almaktadır (Costello ve Hodson, 2014). Örneğin, Kanadalı çocuklar ile gerçekleştirilen bir araştırmada insanlar ve hayvanlar arasında katı bir ayrım yapan çocukların siyahilere yönelik daha fazla önyargıya sahip oldukları gözlenmiştir (Costello ve Hodson, 2014).

Gruplar arası insanlıktan çıkarma, insanların hayvanlardan üstün olduğu inancıyla bağlantılıdır. Bu inanç, diğer hayvanların insanlara kıyasla daha az korunmaya ve hakka sahip olduğu düşüncesi eşlik etmektedir (Hodson ve Dhont, 2023). Kimi insan gruplarının alt statüye yerleştirilen hayvan gruplarına benzetilmesi ile söz konusu gruplar insan kategorisinin dışına atılmaktadır. Bu uygulamalar dilde de açık bir şekilde gözlenmektedir. Örneğin, siyahileri “maymun (*ape*)”, Yahudileri “sıçan” olarak nitelendirmek söz konusu insan gruplarının ahlaki endişenin dışında tutulmasını meşrulaştıran bir işlev görmektedir. Dolayısıyla, eşitsizlikleri üretip sürdürmede dilin önemli bir rolü vardır. Bununla birlikte, normatif hale gelen bu uygulamaları sökmeye de dil değiştirici bir güce sahip olabilir. Araştırmalara göre, türçü olmayan bir dil kullanmak, hayvanlara yönelik davranışlarda yeni ahlaki normların oluşturulmasında önemli bir etkiye sahiptir (Leach ve Dhont, 2023). Ayrıca çeşitli araştırmacılar hayvanlara ve

diğer insan gruplarına yönelik olumsuz tutumları azaltmanın türler arası benzerlikleri artırma ile gerçekleştirilebileceğini göstermişlerdir (bkz. Bastian ve diğerleri 2012b; Costello ve Hodson, 2010). Buna göre, insanlar ve hayvanlar arasında benzerlikler vurgulandıkça hem hayvanlara yönelik olumsuz tutumlar azalmakta hem de marjinalleştirilen dış grup insanlara yönelik ahlaki endişeler de artmaktadır (bkz. Bastian ve diğerleri 2012b; Costello ve Hodson, 2010).

Kimi zaman da dış gruptan olan insanlar zihinsizleştirilme (*de-mentalization*) aracılığıyla insanlıktan çıkarılmaktadır. İnsanlar hayvan zihnini insan zihnine göre daha değersiz görmekte ve hatta, hayvanların zihinsel kapasiteye sahip olmadığını düşünmektedirler (Leach ve diğerleri, 2023). Zihinsizleştirilen hayvanların herhangi bir duyguya ya da acı çekme kapasitesine sahip olmadığı düşünülmektedir. Bu da hayvanlara yönelik ahlaki endişeyi azaltmaktadır (Bastian ve diğerleri, 2012b; Gradidge, Alcañiz-Colomer ve Loughnan, 2023). İnsanların hayvanlara yönelik ahlaki endişe düzeyleri hayvanların ne kadar acı çekebildiklerine ilişkin inançlarına paralellik göstermektedir (Waytz, Gray, Epley, ve Wegner, 2010) ve insanlar rutin bir şekilde diğer hayvanlara kıyasla insanlara ahlaki bir üstünlük atfetmektedir (Caviola, Schubert, Kahane ve Faber, 2022). Sonuç olarak modele göre, sosyal baskınlığı destekleyerek insan dış grup üyelerini hayvanlara benzeten bireyler onları “ahlaki endişenin gerekli olmadığı” bir alana sokarak insanlık alanından çıkarmaktadırlar. Böylece hem insanlar ve hayvanlar arasında hem de insan grupları arasında önyargı ve ayrımcılığı kolaylaştırmaktadırlar.

Türler arası önyargı modeli insanların, çeşitli insan grupları arasında ve insan-hayvan ilişkisinde kurdukları hiyerarşileri ve buna bağlı gerçekleştirdikleri ayrımcı davranışları vurgulamaktadır. Ancak bunu yaparken, insan failliğini ön plana çıkarmakta, hayvanları bu ilişkide pasif birer alıcı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, bu yaklaşımın insan-merkezci bir perspektife sahip olduğu ve insan-hayvan ilişkilerindeki eşitsizlikleri yeniden üretme riskini taşıdığı söylenebilir.

Et paradoksu

Psikoloji disiplinde türçülük kapsamında gerçekleştirilen araştırma alanlarından bir diğeri de “et yeme” konusudur. Bu araştırma alanında hayvanları sevmeye ve et yemeyi sürdürme çelişkisi değerlendirilmektedir. Birçok insan et yemekten hoşlanmaktadır ancak bir yandan da bu varlıkların öldürüldüğünü veya incitildiğini bilmek insanlar için rahatsızlık vericidir. Bu çelişkili durum “et paradoksu” (*meat paradox*) olarak adlandırılmaktadır (Loughnan, Haslam ve Bastian 2010). Söz konusu durum bir bilişsel çelişki (Festinger, 1962) yaratmaktadır ve bu çelişkiyi çözmek için çeşitli yöntemler söz konusudur. Bunlardan birincisi, beslenme biçimini değiştirmek, bir diğer ifadeyle vegan/vejetaryen yaşam tarzı/diyet sürdürmektir. İkincisi, eti hayvan bedeninden ayrı düşünmektir. Daha somutlaştırsak, bifteği inekten ayrı düşünmektir (Loughnan ve diğerleri, 2010). Farklı adlandırmalar (ör., inek/biftek) etin hayvansal kökenini

bulanıklaştırmakta (Heinz ve Lee, 1998) ve hayvanı yiyecek kategorisine yerleştirerek et tüketimini meşru hale getirmektedir (Loughnan ve diğerleri, 2014). Başka bir ifadeyle, et tüketimine ilişkin söylemler eti yaşayan hayvandan ayırmaktadır (Heinz ve Lee, 1998). Bu şekilde, insanlar hayvanların acı çekme kapasitelerini inkâr etmekte, bu da et yeme davranışını kolaylaştırmaktadır (Bastian ve diğerleri, 2012b). Üçüncüsü ise insanların et tüketimine ilişkin ahlaki endişelerini bastırmalarıdır. Bir diğer ifadeyle hayvanları incitme ve et tüketimini sürdürme arzularının çeliştiği durumda insanlar hayvanların acı çekme kapasitelerini inkâr ederek onları ahlaki statünün dışında bırakmaktadırlar (Loughnan ve diğerleri, 2010).

Hayvanları zihinsizleştirme aracılığıyla insanlar, yiyecek olarak sınıflandırdıkları hayvanlardan zihni çekip almakta ve böylece acı çekme kapasitelerini inkâr etmektedirler. Bununla ilişkili olarak, Bastian ve diğerlerinin (2012b) çeşitli hayvan kategorilerini kullanarak yaptıkları bir araştırmada, zihinsel kapasite atfedilmeyen hayvanların daha yenilebilir olarak değerlendirildiği ortaya konulmuştur. Bilewicz, Michalak ve Kamińska'nın (2016) çalışmasında ise yiyecek olarak kategorileştirilen hayvanların (ör., inek, tavuk) bu kategori dışında kalan hayvanlara (ör., şempanze) kıyasla acı çekme kapasitelerinin düşürüldüğü gözlenmiştir. Ayrıca, insanların yakın zamanda et tüketmişlerse veya tüketmeyi bekliyorlarsa hayvanları de-mentalize etme olasılıklarının da arttığı gözlenmiştir (Bastian ve arkadaşları, 2012b; Loughnan ve diğerleri, 2010). Sonuç olarak, insan kategorisi dışında konumlandırılan hayvanlar zihinsizleştirilmekte, böylece duyguları ve acı çekme kapasiteleri inkâr edilerek ahlaki statünün dışında bırakılmakta ve “yenilebilir” olmaları kolaylaşmakta ve meşrulaştırılmaktadır.

Et yeme ile ilişkili bu çalışmalarda da hayvanlara yönelik farklılaşan düşünce ve davranışların temelinde insanların belirli bireysel özelliklerinin rolü vurgulanmakta ve hem ilişkinin karşılıklılığı hem de bu ilişkide hayvanlar açısından rol oynayan çeşitli durumsal, tarihsel, politik ve kültürel etmenler göz ardı edilmektedir. Bununla birlikte, tıpkı diğer ana-akım yaklaşımlarında olduğu gibi hayvanların bu ilişkide yalnızca birer “nesne” olarak değerlendirildiği gözlenmektedir.

Ele alınan tüm bu yaklaşımlar (insan-hayvan ilişkilerinde sosyal baskınlık modeli, türler arası önyargı modeli ve et paradoksu) insan-hayvan etkileşiminde hayvanları pasif birer alıcı olarak değerlendirmekte; kültürel, tarihsel ve sosyal bağlamı göz ardı etmekte ve insanı merkeze alan düalisttik bakış açısıyla ortaya konmaktadır. Eleştirel (sosyal) psikoloji ise insanlar ve hayvanlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı ve ilişkiselliği göz önünde bulunduran bir yaklaşımdır. Dolayısıyla insan-hayvan ilişkilerindeki sınırların sorgulanmasında ve daha eşit, adil ve sürdürülebilir ilişkilerin çeşitli yollarının bulunmasında önemli katkıları söz konusudur.

Eleştirel (sosyal) psikoloji perspektifinden türçülük

Psikoloji biliminde insan-hayvan ilişkilerini incelemek görece yeni bir alan olsa da ana-akım psikoloji çalışmalarına bakıldığında hayvanların çeşitli amaçlarla incelendiği görülmektedir. Bu, psikoloji biliminin tanımıyla –insan ve hayvan davranışlarını inceleyen bilim (APA, 2018b)

olmasıyla– da uyumludur. Davranışçılığın ortaya çıkışı, laboratuvar çalışmalarının psikoloji disipliniinde önceliklendirilmesi ile hayvan çalışmaları genelde insanları anlamak amacıyla kullanılmıştır (Shapiro, 2017). Söz konusu çalışmalarda hayvanlar insan türünün refahını artırmaya yönelik çeşitli uygulamaları incelemek için kullanılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmalarda insan türünün refah ve çıkarlarını merkeze alarak diğer türlerin aleyhine olan davranışlarda bulunduğu, bir diğer ifadeyle türçülüğün uygulandığı söylenebilir.

Sosyal psikoloji disipliniinde de pozitivistik ve bireyci bakış açısının sürdürüldüğü, kar-tezyen bakış açısının doğal bir standart haline getirildiği gözlenmektedir (Reddy ve Amer, 2023). Sosyal psikoloji, insan etkileşimini odağına alan bir disiplin olarak (Gergen, 1973) hayvanları bu ilişkiler ağının dışında bırakmaktadır. Ancak son yıllarda hayvanların (sosyal) psikoloji disipliniine dahil edildiği de görülmektedir (bkz. Caviola ve diğerleri, 2019; Dhont ve diğerleri, 2016). Yine hayvanları sosyal psikolojiyle ilişkili olan psikolojinin farklı alt disiplinlerine dahil etme girişimlerini de görmek mümkündür. Örneğin, “koruma psikolojisi (*conservation psychology*)” alanındaki çalışmalar çevresel sürdürülebilirliği amaçlamakta ve insan-hayvan ilişkilerinin insanın iyi oluşu üzerindeki etkisini de inceleme alanına dahil etmektedir (Clayton ve Brook, 2005). Ayrıca “insan-hayvan ilişkilerinin psikolojisi” yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır (Amiot ve Bastian, 2015). İlgili alandaki çalışmaların birçoğunda sosyal psikoloji konularının insan-hayvan ilişkilerine uyarlandığı görülmektedir. Örneğin, insan-hayvan ilişkileri ve türçülük sosyal kategorizasyon, gruplar arası ilişkiler, önyargı ve ayrımcılık konuları kapsamında incelenmektedir (bkz. Bastian ve diğerleri, 2012a; Dhont ve diğerleri, 2016; Sevellano ve Fiske, 2016).

Söz konusu araştırmalar her ne kadar insan-hayvan ilişkilerini ele alsın da ana-akım sosyal psikoloji çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların çoğunda insanların hayvanlara yönelik tutumları, algıları ve sınıflandırmaları, hayvanlara yönelik davranışların nasıl meşrulaştırıldığı ele alınmıştır. Böyle bir ilişkide hayvanlar insanlarla etkileşimde bir “nesne” olarak değerlendirilmiştir. İlişkinin hayvan tarafı –hayvanların ilişki deneyimleri ve bu ilişkiyi şekillendirmedeki katkıları– araştırılmayan alan olarak kalmıştır (Shapiro, 2017). Adams’ın (2018) da belirttiği gibi insan-hayvan “etkileşimini” inceleyen bu çalışmalarda, hayvanlar etkileşimi karşılıklı olarak kurucu şekillerde deneyimleyen ve buna katkıda bulunan aktif özneler olarak ele alınmamıştır. Shapiro (2017) insan-hayvan ilişkilerinin (sosyal) psikoloji disipliniinde eleştirel bir şekilde incelenebilmesi için karşılıklı ilişkileri ele alan teorilerin ve yöntemlerin gerektiğini öne sürmektedir. Karşılıklı etkileşim odak noktasına alındığında yalnızca insanların hayvanlarla nasıl etkileşime girdiği değil; aynı zamanda hayvanların da insanlarla “neden, nasıl ve ne zaman” etkileşim kurdukları incelenebilir (Adams, 2018, s. 3).

İnsan-hayvan ilişkilerinin bu karşılıklı etkileşimini incelemenin yolu ise eleştirel sosyal psikoloji ile mümkündür (Adams, 2018). Ana-akım sosyal psikolojinin eleştirisi yeni bir perspektif değildir (bkz. Gergen, 1973). Eleştirel psikoloji yaklaşımı ilişkiselliği (Gergen, 2011) ve sosyal süreçlerle inşa edilen ancak olduğu şekliyle kabul edilen kategorilerin yapısökümünü

içerir (Gough, 2017); toplumda gücün işleyişini ve kimin daha çok otoriteye sahip olduğunu belirleyen normları (Burr ve Dick, 2017), sosyal eşitsizliklerin nasıl sürdürüldüğünü (Burr, 2012) ve nelere direndiğini (McFadden, 2017) inceler. Gergen (1973) sosyal psikolojinin kültürel, tarihsel ve sosyal bağlama odaklanması gerektiğini öne sürerek, psikolojinin yalnızca bireyin zihinsel süreçlerine indirgenmemesi gerektiğini belirtmiştir. Gergen'in ilişkisel psikoloji yaklaşımı (2009; 2011), tüm psikolojik süreçlerin ilişkisel süreçler içerisinde gerçekleştiğini öne sürmekte ve böylece ana-akım bireyci yaklaşıma meydan okumaktadır. Ancak Gergen'in bu yaklaşımındaki ilişkisel varlık yine "insan" olarak ele alınmakta ve bu nedenle de eleştirilmektedir. Her ne kadar kartezyen bakış açısına alternatif bir perspektif sunsa da bu yaklaşımın aslında tek taraflı düalizm örneği olduğu belirtilmektedir (Westerman, 2013). Ayrıca Gergen'in yaklaşımının dağları, hayvanları ya da genel olarak diğer şeyleri/nesnelere/öznelere göz ardı ettiği belirtilmektedir (Slife ve Richardson, 2011). Bununla birlikte, Shapiro bireyden ziyade ilişkileri incelemenin, özellikle de farklı türler arasındaki ilişkileri incelemenin ontolojik (hayvanlar insanlarla hangi şekillerde ilişki kuran varlıklardır) ve metodolojik zorluklarının olduğunu öne sürmektedir (2017, s., 2).

Araştırmalarda ilişkisel ontolojiyi, bir diğer ifadeyle varlıkların ilişkiler yoluyla var olduğu ve varlıklar arası ilişkilerin varlıkların kendisinden daha temel olduğu varsayımını benimsemek mühimdir ve çeşitli disiplinlerde (ör., antropoloji, coğrafya, kültürel çalışmalar) bu bakış açısının uygulandığını görmek mümkündür (Adams, 2018). Hayvanları mevcut oldukları şekilde (*animals as such*) katılımcılar olarak sosyal ilişkilere dahil etmek psikoloji disiplininde insan-hayvan ilişkilerini kavramsal/ontolojik ve metodolojik olarak yeniden değerlendirmeyi gerektirmektedir (Adams, 2018, s. 4). Bu, daha önceki araştırmalarda olduğu gibi var olan sosyal psikoloji konularını insan-hayvan ilişkilerine uyarlamamanın ötesini gerektirmektedir.

Sosyal psikoloji alanında türçülük ve diğer önyargı biçimleri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar (bkz. Costello ve Hodson, 2014; Dhont ve diğerleri, 2014) bu konuda atılan adımlardan biri sayılabilir. Farklı önyargı, ayrımcılık ve marjinalleştirme biçimlerinin birbirleriyle olan bağlantısını vurgulayan bu yaklaşım "kesişimsellik" (Potts, 2010) olarak adlandırılmaktadır. Kesişimsellik ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, sosyo-ekonomik statü gibi çoklu sosyal kimliklerin bireysel seviyedeki deneyimlerde nasıl kesiştiğini ve bunun sonucunda sosyal yapıda ayrıcalık ve baskının birbirine bağlandığı noktaları inceleyen eleştirel, teorik ve analitik bir perspektiftir (Bowleg, 2017, s. 508). Söz konusu karşılıklı ilişkiler anlaşılardan çeşitli önyargı veya ayrımcılık biçimlerinin etkili bir şekilde ele alınamayacağı anlayışını içerir (Potts, 2010). Örneğin, Carol J. Adams (2013) bu alanın öncülerinden biri olarak et yeme ve erkeklik arasındaki ilişkiyi vurgulamış, kadınların ve hayvanların nasıl ikincilleştirildiğini incelemiştir. Potts da (2010) türçü davranışların tüm diğer önyargı ve ayrımcılık biçimleriyle ilişkili olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, ana-akım psikoloji araştırmacılarından Dhont ve diğerleri (2016; 2019) de türçülüğün diğer önyargı biçimleri ve hiyerarşik ilişkileri destekleme ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak insan-hayvan ilişkilerinin incelendiği araştır-

malarda kesişimsellik, gücün ve sosyal hiyerarşilerin sürdürülmesinde çeşitli sosyal kategoriler arasında kurulan benzerlik ve farklılaşmaların tesadüfen ortaya çıkmadığı ve insanlar ve hayvanlar arasındaki ilişkilerin mevcut baskı, sömürü ve adaletsizlik uygulamalarından bağımsız olmadığı kabulünü içerir. Böyle bir yaklaşım ise türçülüğün eleştirel olarak incelenmesini mümkün kılar. Ancak salt eleştirinin de ötesini türler arası psikolojide bulmak mümkündür. Türler arası psikoloji türçülüğün eleştirisini sunarken insanlar ve diğer türler arasındaki “karşılıklı” ilişkileri de vurgulayarak ilişkisel bir ontolojiye değinmektedir (Adams, 2018).

Türler arası psikoloji (*trans-species psychology*), türçülük eleştirisini özgürleşme psikolojisi ile kurduğu bağ ile geliştirmektedir (Adams, 2018). Özgürleşme psikolojisi (*liberation psychology*) kolonyalizm, ataerki ve kapitalizm gibi hegemonik uygulamaların insanlar üzerindeki zorlayıcı etkisini incelemektedir (Reddy ve Amer, 2023). Bir diğer ifadeyle, marjinalleştirilenleri önceleyen bir araştırma alanıdır. Dolayısıyla, hayvan topluluklarının deneyimlediği baskı, marjinalleştirilme ve sömürülmeyi anlamada oldukça kullanışlıdır. Özgürleştirici çerçevenin hayvanlarla gerçekleştirilen çalışmalara uyarlanması karşılıklı saygı ve empati içeren yaşamları mümkün kılar (Merskin, 2011). Özgürleşme psikolojisi ile ekoloji arasında kurulan bağda ise türler arası psikolojiye erişmek mümkündür. Özgürleşme psikolojisi insanlıktan çıkarma uygulamalarını değiştirmeyi hedeflerken; türler arası psikoloji insanları türler arası ayrımlarla doğalarından koparan koşulları incelemeyi hedefler. Türler arası psikoloji tıpkı insanlarda olduğu gibi hayvanların da bir zihne sahip olduğu düşüncesini benimser ve hayvanların da iyi oluşlarını hesaba katar (Bradshaw ve Watkins, 2006).

Hayvanların iyi oluşu ile ilgili araştırmalar genel olarak veterinerlik ve koruma alanında gerçekleştirilmektedir ancak bu alanlarda hayvanların psikolojik bir varlık oldukları genelde göz ardı edilmektedir. Nitekim bu göz ardı ediş, hayvanların sömürülmesine zemin hazırlayan bir inanç olarak işlemektedir (Bradshaw ve Watkins, 2006). Türler arası psikoloji ise türçülüğe açık bir şekilde meydan okuyarak tür sınırlarının ötesinde bir ilişkisel ontolojiyi mümkün kılmaktadır (Adams, 2018). Bununla ilgili olarak, insanlar için kullanılan terapötik modellerin fillere uygulandığı ve böylece onların iyileşme süreçlerine katkıda bulunduğu çeşitli örnekler söz konusudur (Bradshaw ve Watkins, 2006). Benzer şekilde, horoz dövüşünde kullanılan horozların cinsiyete dayalı sömürüsünün hem insanlara hem de hayvanlara zarar verdiği ve bu horozların rehabilitasyonunun travma iyileştirmenin türler arası psikolojisini gerektirdiği belirtilmektedir (Jones, 2010). Bu şekilde bir uygulama için insan kaynaklı güç farklılıklarının yapı sökümü uğratılması gereklidir. Bunun sonucunda türler arası etkileşimlerin duygusal ve psikolojik süreçlerinden söz edilebilir. Böyle bir yaklaşımın da yalnızca insanlar için değil, aynı zamanda hayvanlar için de faydaları olacağı açıktır.

Türler arası psikolojinin amacına uygun olan yöntemlerden biri katılımlı eylem araştırmasıdır (*participatory action research*) (Bradshaw ve Watkins, 2006). Katılımlı eylem araştırmasının kökleri Güney Afrika’ya dayanmakta ve anti-kolonyalizm, özgürleşme, iyi oluşu artırma gibi hedefleri içermektedir (Rey ve Thompson, 2020). Katılımlı eylem araştırması işbirlikçi

bir anlayışla gerçekleştirilmektedir (Brydon-Miller, 1997). Katılımlı eylem araştırması katılım, eylem (aktivizm) ve güçlendirme olmak üzere üç temel özelliği taşımaktadır (Lazarus, 2018). Bu açıdan, baskıyı ve ayrıcalıklı olmayı sorunsallaştıran ve toplumsal dönüşümü önceleyen bir anlayışı içermektedir. Merskin (2011) katılımlı eylem araştırmasının bu hedefini hayvanları da içerecek şekilde genişletebileceğimizden söz etmektedir. Katılımlı eylem araştırması ve türler arası psikolojiyi bir araya getirerek insanlar ve hayvanlar arasında karşılıklı saygıya dayanan ve empatik bir ilişki kurabileceğimizi belirtmektedir (bkz. Merskin, 2011). Ancak böyle bir araştırmada hayvanların perspektifini nasıl anlayabileceğimiz sorusu gündeme gelmektedir (Arluke ve Sanders, 1996). Konuşamayan hayvana nasıl ses oluruz? (Davis ve Demello, 2023). Her ne kadar hayvanların da iletişim kurduklarını kabul ediyor olsak da onlarla aynı dili konuşmadığımız açıktır. Dolayısıyla araştırmacı, türün perspektifinden dünyanın nasıl anlamlandırıldığını inceleyebilmek için mümkün olduğunca çok sayıda teorik yaklaşımdan ve kaynaktan bilgi toplamaya çalışmalıdır.

Katılımlı eylem araştırmacısı hayvan topluluğunun dışında yer alan bir özne olsa da çeşitli araştırma stratejileriyle bağlamın içerisine dahil olabilir. İnsan araştırmacı ile hayvan katılımcı arasında hayvanın deneyimlerinin katılım yoluyla elde edildiği bir karşılıklılık olmalıdır. Böyle bir araştırmayı gerçekleştirmek için araştırmacı, hayvanları direkt olarak gözlemleyerek, aynı zamanda hayvanlarla yakın çalışan veya zaman geçiren insanların öykülerini dinleyerek hayvan deneyimi hakkında mümkün olduğunca çok bilgi toplayabilir (Merskin, 2011). Örneğin, geleneksel yerli halklar topraklarını ve sularını paylaşan hayvanları anlama yeteneklerine sahiptir (Bradshaw ve Watkins, 2006) ve bu kişiler katılımlı eylem araştırmasında oldukça iyi bir bilgi kaynağı olabilir. Nasıl ki çeşitli zihinsel veya fiziksel çeşitliliklere sahip olan bireyler veya bebekler incelenirken bilgi alınabilecek insanlar aracılığıyla çalışılabiliyorsa, çeşitli kaynakları değerlendirerek hayvanlarla çalışmayı gerçekleştirmek mümkündür. Böyle bir durumda araştırmacı hayvanlarla yakın çalışan insanların ifadelerine/söylediklerine güvenmek zorundadır. Katılımlı eylem araştırmaları, insan ve hayvan topluluklarının bir araya geldikleri durumlarda bir çatışmanın ortaya çıkması bağlamında oldukça işlevsel bir araç/amaç olabilir. Örneğin, kurtların şehre inmesi veya şehirleşme ile birlikte sınırların sorun haline gelmesi gibi konularda (Merskin, 2011) pratiğe dökülebilecek önemli sonuçlar elde edilebilir. Böyle bir post-kartezyen paradigma, çeşitli bilme yollarının kullanılarak hayvanların ihtiyaçları veya arzularının keşfedilebileceği şekilde onlarla ilişki kurulmasını sağlar (Merskin, 2011).

Sonuç olarak, eleştirel (sosyal) psikoloji, ana akım psikolojide insan-merkezci bir düzlemde ele alınan insan-hayvan ilişkilerini incelemenin daha eşitlikçi bir yolunu aramakta ve mümkün kılmaktadır. İnsan-hayvan etkileşiminin yalnızca insan üzerindeki değil aynı zamanda hayvan üzerindeki etkilerini de göz önünde bulunduran; ilişkiselliği odak noktasına alan; güç farklılıklarının etkisini hesaba katan; hayvanın da bu ilişkideki aktif rolünü ve iyi oluşunu

dikkate alan bir perspektif süregelen önyargılı ve sömürücü uygulamaları sorgulamak, bu hiyerarşik ilişkiyi sökmek ve daha eşitlikçi bir ilişkinin temellerini inşa etmek açısından elzemdir.

Sonuç

Her ne kadar insan-hayvan ilişkileri psikoloji alanında incelenmeye başlasa da bu ilişkinin nasıl kavramsallaştırılması ve incelenmesi gerektiğine ilişkin açık sorular vardır. Daha önce de bahsedildiği gibi insan ve hayvan arasındaki karşılıklı ilişki (sosyal) psikoloji disiplini içerisinde uzun zaman süresince göz ardı edilmiştir. Uzun yıllar boyunca göz ardı edilen bir alana psikoloji bilgisinin uygulanması kolay değildir. İnsan-insan ilişkisinde ele alınan gruplar arası süreçler ya da iyi oluş gibi konuların insan-hayvan ilişkisine uyarlanması elbette ki bu çalışma alanına katkılar sağlayacaktır (Amiot ve Bastian, 2015). Ancak bunu yaparken insan-diğer türler arası ilişkide diğer türün de etkileşimdeki kurucu rollerinin göz önünde bulundurulması ve buna dikkat edilmesi oldukça önemlidir.

Günümüzün en büyük sorunlarından biri olan ve büyük oranda insan merkezli (antropojenik) gerçekleşen iklim değişikliğinin temel sebeplerinden biri endüstriyel hayvan çiftçiliği uygulamalarıdır (Almiron, 2019) ve iklim değişikliği yalnızca insanları değil, dünya üzerinde var olan tüm türlerin yaşamını etkilemektedir (Field ve diğerleri, 2014). İklim değişikliği yalnızca çevresel bir problem değil aynı zamanda türler arası bir sorundur ve bu sorunda hayvanlar ve doğa insanlara kıyasla daha dezavantajlı konumdadır (Swim ve Blodhart, 2018). Dolayısıyla, iklim değişikliği ile mücadele aynı zamanda hayvan refahı endişeleri ile birlikte değerlendirilmelidir (Almiron, 2019).

İnsan merkezli ekolojik bozulma karşısındaki tepkilerimiz politik, sosyal ve kültürel sorunlarla kesişen psikolojik bir olgudur (Adams, 2017). Bu nedenle psikoloji biliminden çevresel sorunlar üzerine bilgi üretimi amacıyla faydalanılması elzemdir. Ancak bu bilgi üretiminin insan türünü merkeze alan perspektifle gerçekleştirilmesinin diğer türlerin iyi oluşlarına katkı sağlamayacağı açıktır. Dolayısıyla, ilgili çalışmaların eleştirel bir bakış açısıyla, türler arası sınırların ötesinde bir anlayışla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, türler arası psikoloji ve katılımlı eylem araştırmasının dönüştürücü gücü ile birlikte hayvanların iyi oluşlarını artırmaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir. Türler arası psikolojiyi mümkün kılmada insanlar ve hayvanlar (ya da genel olarak insan olmayan canlılar) arasındaki sınırları sorgulamak, karşılıklı bağımlılığı ve ilişkileri vurgulamak oldukça önemlidir. İnsan-hayvan ilişkilerinin eleştirel (sosyal) psikolojisi literatürdeki boşluğu doldurmanın yanında, dönüştürücü bir etkinin adımlarının atılmasında da önemli bir role sahiptir.

Kaynakça

- Adams, C. (2013). *Etin Cinsel Politikası: Feminist-Vejetaryen Eleştirel Kuram*. (G. Tezcan ve M. E. Boyacıoğlu, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Adams, M. (2017). Environment: Critical social psychology in the anthropocene. B. Gough (Ed.), *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology* içinde (s. 621-642). Palgrave Macmillan.
- Adams, M. (2018). Towards a critical psychology of human-animal relations. *Social and Personality Psychology Compass*, 12(4), e12375. <https://doi.org/10.1111/spc3.12375>
- Allen, K. (2003). Are pets a healthy pleasure? The influence of pets on blood pressure. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 236-239.
- Allport, G.W. (1954). *The Nature of Prejudice*. Addison-Wesley.
- Almiron, N. (2019). Greening animal defense? Examining whether appealing to climate change and the environment is an effective advocacy strategy to reduce oppression of nonhumans. *American Behavioral Scientist*, 63(8), 1101-1119.
- Altınal, B. E. (2019). *Hayvanların türçülük bağlamında ötekileştirilmesi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı.
- Altınal, B. E. ve Tekdemir, G. (2020). Çelişik Türçülük Ölçeği: Ölçek geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Nesne*, 8(18), 492-506.
- Amerikan Psikoloji Derneği (2018a). Speciesism. APA dictionary of psychology içinde. 3 Mart 2024 tarihinde <https://dictionary.apa.org/speciesism> adresinden erişildi.
- Amerikan Psikoloji Derneği (2018b). Psychology. APA dictionary of psychology içinde. 15 Mart 2024 tarihinde <https://dictionary.apa.org/psychology> adresinden erişildi.
- Amiot, C. E., ve Bastian, B. (2015). Toward a psychology of human-animal relations. *Psychological Bulletin*, 141(1), 6.
- Arluke, A., ve Sanders, C. (1996). *Regarding animals*. Temple University Press.
- Bastian, B., Costello, K., Loughnan, S., ve Hodson, G. (2012a). When closing the human-animal divide expands moral concern the importance of framing. *Social Psychological and Personality Science*, 3(4), 421-429.
- Bastian, B., Loughnan, S., Haslam, N., ve Radke, H. R. (2012b). Don't mind meat? The denial of mind to animals used for human consumption. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(2), 247-256.
- Bergh, R., Akrami, N., Sidanius, J., ve Sibley, C. G. (2016). Is group membership necessary for understanding generalized prejudice? A re-evaluation of why prejudices are interrelated. *Journal of personality and social psychology*, 111(3), 367-395. <https://doi.org/10.1037/pspi0000064>
- Bilewicz, M., Michalak, J., ve Kamińska, O. K. (2016). Facing the edible. The effects of edibility information on the neural encoding of animal faces. *Appetite*, 105, 542-548.
- Bowleg, L. (2017). Intersectionality: An underutilized but essential theoretical framework for social psychology. B. Gough (Ed.), *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology* içinde (s. 507-530). Palgrave Macmillan.

- Bradshaw, G. A. ve Watkins, M. (2006). Trans-Species psychology: Theory and praxis. *Spring*, 75(1), 69-94.
- Broom, D. M., Sena, H., ve Moynihan, K. L. (2009). Pigs learn what a mirror image represents and use it to obtain information. *Animal Behaviour*, 78(5), 1037-1041.
- Brydon-Miller, M. (1997). Participatory action research: Psychology and social change. *Journal of Social Issues*, 53(4), 657-666. <https://doi.org/10.1111/0022-4537.00042>
- Burr, V. (2012). *Sosyal İnşacılık* (2. Baskı) (S. A. Arkonaç, Çev.). Nobel.
- Burr, V. ve Dick, P. (2017). Social constructionism. B. Gough (Ed.), *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology* içinde (s. 59-80). Palgrave Macmillan.
- Caviola, L., Everett, J. A. C., ve Faber, N. S. (2019). The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(6), 1011-1029. <https://doi.org/10.1037/pspp0000182>
- Caviola, L., ve Capraro, V. (2020). Liking but devaluing animals: Emotional and deliberative paths to speciesism. *Social Psychological and Personality Science*, 11(8), 1080-1088. <https://doi.org/10.1177/1948550619893959>
- Caviola, L., Schubert, S., Kahane, G. ve Faber, N. S. (2022). Humans first: Why people value animals less than humans. *Cognition*, 225, 105139. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2022.105139>
- Clayton, S., ve Brook, A. (2005). Can psychology help save the world? A model for conservation psychology. *Analyses of Social Issues and Public Policy (ASAP)*, 5(1), 87-102. <https://doi.org/10.1111/j.1530-2415.2005.00057.x>
- Cohrs, C., ve Duckitt, J. (2012). Prejudice: Types and origins. D. J. Christie (Ed.), *Encyclopedia of Peace Psychology Vol. 3* içinde, (s. 880-887). Wiley-Blackwell.
- Costello, K., ve Hodson, G. (2010). “Exploring the roots of dehumanization: The role of animal–human similarity in promoting immigrant humanization”: Erratum. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13(3), 397. <https://doi.org/10.1177/1368430210367867>
- Costello, K., ve Hodson, G. (2014). Explaining dehumanization among children: The interspecies model of prejudice. *British Journal of Social Psychology*, 53(1), 175-197.
- Davis, S. E., ve Demello, M. (2003). *Stories Rabbits Tell: A Natural History of a Misunderstood Creature*. Lantern Books
- Descola, P. (2013). *Beyond Nature and Culture*. University of Chicago Press.
- Dhont, K., Hodson, G., Loughnan, S. ve Amiot, C. E. (2019). Rethinking human-animal relations: The critical role of social psychology. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(6), 769-784.
- Dhont, K., Hodson, G., ve Leite, A. C. (2016). Common ideological roots of speciesism and generalized ethnic prejudice: The Social Dominance Human–Animal Relations Model (SD-HARM). *European Journal of Personality*, 30(6), 507-522.
- Dhont, K., ve Hodson, G. (2014). Why do right-wing adherents engage in more animal exploitation and meat consumption?. *Personality and Individual Differences*, 64,12-17.

- Donovan, J. ve Adams, C. (Ed.). (2007). *The feminist care tradition in animal ethics: A reader*. Columbia University Press.
- Duckitt, J., ve Sibley, C. G. (2007). Right wing authoritarianism, social dominance orientation and the dimensions of generalized prejudice. *European Journal of Personality*, 21(2), 113-130.
- Everett, J. A. C., Caviola, L., Savulescu, J., ve Faber, N. S. (2019). Speciesism, generalized prejudice, and perceptions of prejudiced others. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(6), 785-803. <https://doi.org/10.1177/1368430218816962>
- Festinger, L. (1962). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Field, C. B., Barros, V. R., Dokken, D. J., Mach, K. J., Mastrandrea, M. D., Bilir, T. E., . . . White, L. L. (2014). Climate change 2014: Impacts, adaptation, and vulnerability. *Summary for policymakers (Working Group II contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change)* içinde. Erişim adresi http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg2/ar5_wgII_spm_en.pdf
- Gergen, K. (1973). Social psychology as history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 309-320.
- Gergen, K. J. (2009). *Relational Being: Beyond Self and Community*. Oxford University Press.
- Gergen, K. J. (2011). Relational being: A brief introduction. *Journal of Constructivist Psychology*, 24(4), 280-282.
- Gough, B. (Ed.) (2017). *Palgrave Handbook of Critical Social Psychology*. Palgrave.
- Gradidge, S., Alcañiz-Colomer, J. ve Loughnan, S. (2023). Inhuman animals: moving dehumanization into the domain of human-animal relations. *Current Opinion in Behavioral Sciences* 2023, 50:101249. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2023.101249>
- Gradidge, S., ve Zawisza, M. (2021, Ocak 2). A different kind of speciesism. [The Psychologist] <https://www.bps.org.uk/psychologist/different-kind-speciesism>
- Haslam, N. (2006). Dehumanization: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 252-264.
- Herzog, H. (2011). The Impact of Pets on Human Health and Psychological Well-Being: Fact, Fiction, or Hypothesis? *Current Directions in Psychological Science*, 20(4), 236-239. <https://doi.org/10.1177/0963721411415220>
- Heinz, B. ve Lee, R. (1998). Getting down to the meat: The symbolic construction of meat consumption. *Communication Studies*, 49(1), 86-99. <https://doi.org/10.1080/10510979809368520>
- Hodson, G. ve Dhont, K. (2023). An integrated psychology of (animalistic) dehumanization requires a focus on human-animal relations. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, 5, 100131. <https://doi.org/10.1016/j.cresp.2023.100131>
- Hong, C. (2017). The plight of dogs in the country-city gap: Reading Chinese dog narratives across genres. *Cocentric: Literary and Cultural Studies*, 43(1), 97-117.
- Horta, O. (2010). What is speciesism?. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 23(3), 243-266.
- Jones, P. (2010). Roosters, hawks and dawgs: Toward an inclusive, embodied eco/feminist psychology. *Feminism & Psychology*, 20(3), 365-380. <https://doi.org/10.1177/0959353510368120>

- Köseoğlu, F. (2023). *Hayvanlara yönelik ayrımcılığı gruplar arası düzlemde ele almak: türçülüğün sosyal baskınlık ve sosyal temsiller kuramları bağlamında incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı.
- Lazarus, S. (2018). *Power and identity in the struggle for social justice: Reflections on community psychology practice*. Springer.
- Leach, S. ve Dhont, K. (2023). Non-speciesist language conveys moral commitments to animals and evokes do-gooder derogation. *Psychology of Human-Animal Intergroup Relations*, 2, Article e9869. <https://doi.org/10.5964/phair.9869>
- Leach, S., Sutton, R. M., Dhont, K., Douglas, K. M. ve Bergström, Z. M. (2023). Changing minds about minds: Evidence that people are too sceptical about animal sentience. *Cognition*, 230, 105263. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2022.105263>
- Loughnan, S., Haslam, N., ve Bastian, B. (2010). The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals. *Appetite*, 55(1), 156-159.
- McFadden, M. (2017). Sexual identities and practices. B. Gough (Ed.), *The Palgrave Handbook of Critical Social Psychology* içinde (s. 433-448). Palgrave Macmillan.
- Mendl, M., Held, S., ve Byrne, R. W. (2010). Pig cognition. *Current Biology*, 20(18), R796-R798.
- Merskin, D. (2011). Hearing voices: The promise of participatory action research for animals. *Action Research*, 9(2), 144-161. <https://doi.org/10.1177/1476750310388050>
- Potts, A. (2010). Introduction: Combating speciesism in psychology and feminism. *Feminism & Psychology*, 20(3), 291-301. <https://doi.org/10.1177/0959353510368037>
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., ve Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741.
- Reddy, G. ve Amer, A. (2023). Precarious engagements and the politics of knowledge production: Listening to calls for reorienting hegemonic social psychology. *British Journal of Social Psychology*, 62(Suppl. 1), 71-94. <https://doi.org/10.1111/bjso.12609>
- Rey, C. ve Thompson, C. E. (2020). Decolonization and Liberation Psychology: The Case of Psychology in South Africa. N. S. Rubin ve R. L. Flores (Ed.), *The Cambridge Handbook of Psychology and Human Rights* içinde (s. 461-474). Cambridge University Press.
- Ryder, R. D. (2010). Speciesism again: The original leaflet. *Critical Society*, 2, 1-2.
- Sevillano, V., ve Fiske, S. T. (2016). Warmth and competence in animals. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(5), 276-293.
- Shapiro, K. (2017) *Human-animal studies: Fertile ground for qualitative analysis*. Paper presented at Society of Qualitative Investigations in Psychology, Fordham University, May 25, 2017.
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139175043>
- Singer, P. (2009). *Animal Liberation: The Definitive Classic of the Animal Movement*. Harper Collins.

- Slife, B. D., ve Richardson, F. (2011). Is Gergen's relational being relational enough? *Journal of Constructivist Psychology*, 24, 304-313.
- Swim, J. K. ve Bloodhart, B. (2015). Portraying the perils to polar bears: The role of empathic and objective perspective taking toward animals in climate change communication. *Environmental Communication: A Journal of Nature and Culture*, 9, 446-468.
- Thompson, K. (2010). Binaries, boundaries and bullfighting: Multiple and alternative human-animal relations in the Spanish mounted bullfight. *Anthrozoös*, 23(4), 317-336, <https://doi.org/10.2752/175303710X12750451259291>
- Waytz, A., Gray, K., Epley, N., ve Wegner, D. M. (2010). Causes and consequences of mind perception. *Trends in Cognitive Sciences*, 14(8), 383-388.
- Westerman, M. A. (2013). Making sense of relational processes and other psychological phenomena: The participatory perspective as a post-cartesian alternative to Gergen's relational approach. *Review of General Psychology*, 17(4), 358-373. <https://doi.org/10.1037/a0034447>